

Glatz József

Homályba borult kezdetek

**A Lelkipásztor 81. évfolyama 6. számának (2006) 221-224. oldalán
megjelent cikk átdolgozott változata**

Glatz József:

Homályba borult kezdetek

Januárban elhunyt kedves barátom, Szigethy Sándor egyszer nevetve mesélte nekem, hogy lundi tanulmányai idején hogyan járt svéd professzorával, aki megkérte, mondja el, mit tudunk mi magyarok történelmünk kezdeteiről? Amit csak tudott, mindent elmondott: Árpád apánkról, a Vereckei hágóról, Szent István koronájáról... A svéd professzor udvariasan bólogatott, megcsodálva messzemenő, részletes, pontos információinkat államiségünk első századaiból. Később már Sándor is tudta, hogy kedves, kerek elbeszéléseink nem mind vehetők készpénznek.

Történhet ilyesmi komoly tudósokkal is, akár egész tudományokkal, tudományágakkal, mint például az iszlamisztikával, hogy nemzedékről nemzedékre hagyományoznak „általánosan elfogadott” nézeteket, míg valaki meg nem kérdezi: „Hát ezt meg honnan tudjuk?”

*

Karácsony után került kezembe egy Karl-Heinz Ohlig és Gerd-R. Puin szerkesztésében megjelent izgalmas tanulmánykötet az iszlám „homályos kezdeteiről”¹. Írásommal az itt megjelent tanulmányok forradalmi eredményeire szeretném a figyelmet felhívni.

Az előszóban Ohlig abból indul ki, hogy kevés vallás kezdetei állnak oly tisztán és világosan előttünk, mint - látszat szerint - az iszlám esetében². Mohamedről valóban sok „pontos információnk” van. Tudjuk, hogy Abd Allah fia, kb. 570-ben született, korán árvaságra jutott, 610 körül kapta az első kinyilatkoztatásokat és 622. július 16.-án elhagyta a hitetlen Mekkát (ez a dátum, a higra időpontja, lett később a muzulmán naptár kezdete!), 632. június 8-án váratlan meghalt Medinában³, ahol sírja ma is megtekinthető.

¹ Karl-Heinz Ohlig / Gerd-R. Puin (Hg), Die dunklen Anfänge, Neue Forschungen zur Entstehung und frühen Geschichte des Islam; Verlag Hans Schiler, 2005

² Die dunklen Anfänge, „nur bei wenigen Religionen (scheinen) diese Anfänge und auch der weitere Verlauf so klar bekannt zu sein wie beim Islam.“ 7. o.

³ Hans Küng: Der Islam - Geschichte, Gegenwart, Zukunft; Piper Verlag, München 2004, 133. o.

Folytathatnánk: 635-ben beveszik az arab seregek Damaszkuszt, 638-ban Jeruzsálemet, majd meghódítják Egyiptomot és 641-ben elérik Alexandriát... Ezeket a mesés sikereket igazában sohasem értettem. Tudtam ugyan a különböző krisztológiák, a Bizánc, Alexandria és Antiochia közötti feszültségekről, mégsem értettem, hogyan válhattak ezek a jelentős keresztény provinciák máról holnapra muzulmánokká.

Valójában az a kérdés: honnan vettük imponáló ismereteinket? Simon Róbert élvezetes Korán-fordításához csatolt „Mohamed és a Korán“ c. tanulmányában többek közt ezt írja: „A ‚kezdetekre‘ vonatkozóan az egyetlen biztos fogódzópontunk a 93:6-8:

Nem talált-e téged árvának és adott menedéket,
és nem lelt-e tévelygőnek és vezetett az igaz útra,
és nem talált-e szűkölködőnek és tett gazdaggá téged?

E néhány vázlatos megjegyzés általánosságát a muszlim hagyomány élettől próbálja megtölteni.⁴ Ezt a célt szolgálja a próféta életével és harcaival foglalkozó sira- és magazi-irodalom, valamint a kései 9. század hat kanonikus hagyománygyűjteménye.

Erről az egész gazdag hagyományanyagról elmondható, amit már a magyar iszlamisztika nemzetközileg elismert nagymestere, Goldziher Ignác megjegyzett: "Megbízható bizonyítékok hiányában túlzott merészség lenne akár csak megközelítőleg is helyesnek tűnő véleményt nyilvánítani arról, hogy mi lehet a hadísz (az iszlám kanonikus elbeszéléseinek) legrégebbi, eredeti része, vagy arról, hogy közülük melyek datálhatók a Próféta halálát követő nemzedékek idejére."⁵

Volker Popp orientalista és numizmatikus a már említett tanulmánykötet bevezető történeti áttekintésében⁶ először Julius Wellhausenre utal⁷, aki szerint „a muszlim historikusok történelmi beszámolóí nem felelnek meg azon követelményeknek, melyeket Theodor Mommsen

⁴ Simon Róbert: A Korán világa; Helikon 2001, 447. o.

⁵ Goldziher Ignác: Az iszlám kultúrája; Gondolat, Budapest 1981, I. 194. o.

⁶ Volker Popp: Die frühe Islamgeschichte nach inschriftlichen und numismatischen Zeugnissen, in: Die dunklen Anfänge, 16-123 o.

⁷ J. Wellhausen: Das Arabische Reich und sein Sturz, Berlin 1902

(1817-1903) történelmi forrásokkal szemben állít⁸. Popp szerint vannak azonban Szíria, Mezopotámia és Irán térségéből más 7. századi forrásaink is: feliratok és képi ábrázolások. Ezek segítségével lépésről lépésre mutatja ki, hogy az első „kalifák“ arab keresztények voltak.

Az első meglepetés az, hogy az első „kalifák“ ezt a titulust nem is használták. Mu'awiya, az első omajjada uralkodó, ércpénzein magát „emír“-nek nevezi: MAAWIA, a patrónusok főnöke (Amir-i wly-shnyk). Arab földön, al-Taif környékén, egy gát arab felirata Mu'awiyának az Isten szolgája (li-'abd Allah) címet adja, ugyanígy egy gadarai fürdő renoválását dokumentáló görög szöveg⁹ Palesztinában. Más szóval: Mu'awiya, szemben a magukat Istentől származtató szászánida uralkodók igényeivel, a szír keresztény tradícióval egybehangzó értelemben, magát egyszerűen Isten szolgájának nevezi... Isten szószólója, az első igazi kalifa az abbászida al-Ma'mun; kb. 200 évvel az un. higrá után¹⁰.

A második meglepetés az évszámlálás körül adódik. Jó útmutató ebben a kérdésben is a már említett gadarai termálfürdő görög felirata, mely a fürdő felújításának időpontját három kiindulópontból datálja: történt ez a bizánci adózás 6., a városalapítás 726. és „az arabok 42. évében“. A szöveg sem higráról, sem Mohamedről nem tud. Vallási vonatkozása legfeljebb az előtte álló keresztnek van. Szakemberek pedig még azt is rekonstruálni tudják, hogy a szöveg nem hold-, hanem napévekben gondolkodik¹¹. A hagyományos szemlélet sok nehézségbe ütközött, amikor az arab éra éveit a „higrától“ számított dátummal akarta összhangba hozni.

De honnan indul az „arab éra“? Mi történt 622-ben? A bizánciak katonailag már a 6. században visszahúzódtak Szíriából. Amikor Herakleiosz császár 622-ben birodalmát reorganizálta, Szíriát már figyelmen kívül hagyta. Ugyanebben az évben döntő vereséget mért a szászánida perzsákra. A Perzsa Birodalom néhány év alatt összeomlott. Maradtak

⁸ Popp, in: Die dunklen Anfänge, 16.o.

⁹ Popp, in: Die dunklen Anfänge, 30-39.o.

¹⁰ A terminust már ‚Abd al-Malik is használja, 100 évvel később al-Ma'mun új tartalommal tölti. Die dunklen Anfänge... 113.o.

¹¹ Popp, in: Die dunklen Anfänge, 40-45. o. (Probleme der Datierung)

a szászánida keresztény arabok¹², akik a helyzet urai lettek¹³. Ez az arab éra kezdete; innen datálódnak „az arabok évei“.

A harmadik meglepetés első találkozásunk Mohameddel. Nem Mekában keressük, hanem egyenest Jeruzsálembe sietünk, az „igen távoli mecsetbe“, ahonnan legendás égi utazását tette a próféta¹⁴. Az arab éra 72. évében ott építette az 5. omajjáda uralkodó, 'Abd al-Malik, az első „muzulmán szakrális épületet“. A belső oktagon magasában hétszakaszos, díszes, hosszú arab szöveg húzódik. A második szakasz így kezdődik:

Muhammad(un) 'abd(u) ilah(i)
Mohamed (?) az Úr Szolgája

Könnyen láthatnánk ebben a kifejezésben a muzulmán hitvallás, a Sáhada egy tételét, ha az itt álló gerundívumot - mondja Christoph Luxenberg¹⁵ - személynévnek vennénk: „Mohamed az Úr Szolgája“. Ehhez az értelmezéshez azonban hiányzik a kopula, a létige. Alany itt az Úr Szolgája. Rá utal a kontextus is, mely őt Mária fiának mondja (,Isa bn(u) Maryam). A szöveg keleti szír keresztény hitvallás:

Muhammad(un) 'abd(u) ilah(i)
Dícsértessék az Úr Szolgája

Dícsértessék! - Ne imádjátok őt.

Százötven évvel később, al-Ma'mun idejében, már másképp értették ezt a szöveget. A fent említett „gerundívum“-ból és az „Úr Szolgája“ -

¹² „Die arabischen Protagonisten der Nestorianer Irans waren die Könige von al-Hira aus dem Geschlecht der Lahmiden“. Die Dunklen Anfänge, 20.o., „A Gassanidákról tudjuk, hogy már első történelmileg ismert uralkodójuk, al-Hasit b. Gabala fölvette a moniphüszita kereszténységet.“ Simon, 432.o.

¹³ „Die kriegerische Hinterlassenschaft der iranischen Besatzung, die Anwesenheit der vormals sassanidischen Araber, jetzt Kriegsherren auf eigene Rechnung, ermöglichten es den kirchlichen Würdenträgern des Orients, auf einen völligen Rückzug von Byzanz aus dem byzantinischen Orients zu bestehen.“ Die dunklen Anfänge... 28.o.

¹⁴ Korán 17:1 Simon magyarázataival

¹⁵ Christoph Luxenberg (Pseudonym), Neudeutung der arabischen Inschrift im Felsendom zu Jerusalem, in: Die dunklen Anfänge, 124-147.o.

ból Mohamed, Abdallah fia lett: Muhammad bn 'Abdallah¹⁶. Ha a további szakaszokat is áttekintենék, több hasonló értelmezésbeli eltérést észlelhetnénk és szemtanúi lehetnénk egy érdekes folyamatnak, hogy hogyan lesz 'Abd al-Malik Bizánccal szemben megfogalmazott „ektheziséből“ muzulmán hitvallás.

Tegyünk még egy kis kitérőt, és kövessük Luxenberget a Korán világába! Megfigyelése szerint van a szír és arab írásban négy olyannyira hasonló jel, hogy azok átírása szírből arabba sok félreértésre ad okot¹⁷. Történhetett ilyesmi a Korán sokszor oly sejtelmes, nehezen érthető szövegeivel is.

Vegyük a 72. szúra néhány versét Simon Róbert fordításában:

(1. ... egy csapat dzsinn fülelt... és azt mondták:
Csodálatos Koránt hallottunk...)

18. A mecsetek egyedül Allahot illetik meg.
Ne fohászkodjatok hát (bennük) Allah mellett senkihez!

19. Amikor Allah szolgája fölállt, hogy hozzá fohászkodjon,
csaknem agyonnyomták őt a tömegükkel (?).

20. Mondd: „Egyedül Allahhoz fohászkodom,
és nem társítok mellé senkit“.

Érdekesség kedvéért idézek Simon szúramagyarázataiból is:

„72:19 'abdu'llahi („Allah szolgája“): Mohamed.
kadu yakununa 'alay-hi libadan („csaknem agyonnyomták...?“).
A kifejezés pontos értelme már a kommentátorok számára is érthetetlen volt, ezt mutatja a számos eltérő olvasat...“

A rejtélyes „libadan“ (a félreértett első betűvel) nem az egyetlen rejtély ebben a szövegben. A „mecsetek“ szó mögött - amit a fordítók hol szingulárisban, hol plurálisban adnak vissza - tkp. egy szír-arám infinitívusz áll, ami a mondatnak új, világos értelmet ad. Teológiai

¹⁶ Ez történt al-Ma'mun idejében „An Stelle der früheren Lesung dieser Textstelle... wurde Dank ... der Eigenart der arabischen Namensschreibung... der Nachweis von der Existenz eines „Muhammad, Sohn des ‚Abd Allah“, möglich.“ Pop, in: Die dunklen Anfänge, 117.o.

¹⁷ Ohlig, in: Die dunklen Anfänge., 12.o.

kérdés, hogy kit értünk Allah szolgáján? Ha Jézusra vonatkoztatjuk, akkor a *qama* igében a szó másik jelentését is meglátjuk: nem csak „fölállt“, hanem éppen „feltámadt“. Hosszabb elemzés helyett Luxemburg értelmezését hozom¹⁸, mindjárt magyarra fordítva:

(A dzsinnek - a láthatatlan lények, szellemek - mondják:)

18. Az imádat egyedül Istent illeti,
Isten mellett máshoz ne fohászkodj;

19. és hogy mikor az Úr Szolgája feltámadt
és Istenhez fohászkodott, csaknem mint Istent imádták.

20. Ő erre azt mondta: Én az én Uramhoz fohászkodom,
mellé mást nem társítok.

Az iszlám keresztény és zsidó háttere nem újság, hiszen - mint „Ábrahám vallása“ - önmagát is ebben a kontextusban érti. Új azonban a kapcsolatok, összefüggések történelmi dimenziója. Tanulmánykötetünk záró fejezete: „A szír és arab kereszténység és a Korán¹⁹“ Ohlig elegáns vezetésével az iszlám bölcsőjét, a mezopotámiai korai arab kereszténységet közelíti meg (keleti) szír háttere felől.

Ohlig, a Saar-vidéki Egyetem vallástudományi és egyháztörténeti professzora, izgalmas, kompakt történeti áttekintést ad a nyugati és keleti szír teológia fejlődéséről és színes változatairól. A másképp gondolkodót is komolyan veszi! Teológus koromban nem gondoltam volna, hogy az egyháztörténet ilyen érdekes lehet.

A Földközi-tenger keleti partjától a Tigrisen túlra, a Perzsa-öböltől Észak-Mezopotámiáig terjedő hatalmas szír térségben sokféle kultúra találkozott, keveredett egymással. Nyugaton inkább a hellén, keleten a perzsa hatás volt számottevő, de itt is és ott is domináns maradt a zsidóval rokon, szír arameus gondolkodásmód.

¹⁸ Luxemburg, in: Die dunklen Anfänge, 132-135.o.

¹⁹ Karl-Heinz Ohlig, Das syrische und arabische Christentum und der Koran, in: Die dunklen Anfänge, 366-404

A szír teológust nem Isten időtlen léte érdekli, hanem jelenléte, cselekvése a történelemben. Lényeges számára Isten egyeduralma és a világos elhatárolás: Isten Isten, az ember ember. Az ember pedig arra hivatott, hogy megállja a helyét, ember maradjon, nem pedig, hogy istenüljön. Üdvét az ember Jézus követésében találja, a helytállásban...²⁰ Ohlig szerint a keresztény váltságtan megrövidítése lenne, ha mi azt nyugati teológiánk hálójával akarnánk befogni. *A szír kereszténység is kereszténység teljes mértékben*, még ha más szótériológiai súlyponttal is.²¹

A nyugati szír teológia, az antióchiai iskola, erős görög hatás alatt nehezebb helyzetben volt ahhoz, hogy hű maradjon önmagához, a görög ruha alatt is megőrizze szír szívét. Keleti szír területen a szászánida uralkodó által 410-ben összehívott zsinatig senkinek se kellett bivagy trinitáris istenképzetekkel foglalkoznia; *keresztények lehetettek a maguk szír módján*²². Ohlig szerint a szír meg a niceai teológia és krisztológia fogalmi egyeztetése rendszertani lehetetlenség. A szírt nem a definíció világossága érdekli, hanem az adoráció, Istennek képekben kifejezésre juttatott imádása.²³

A Korán a Nicea előtti keletiszír teológiát látszik tükrözni. Ebből arra a következtetést tehetjük, hogy ezek a mezopotámiai arabok - hiszen róluk van szó - már korán felvették a kereszténységet és azután annak ahhoz a formájához ragaszkodtak, amit megismertek. Ezt értették a maguk módján és „gazdagították“ törzsi hagyományaikkal. Érdekes feladatok várnak itt a kutatókra.

*

Az eddigiekből az a következtetés adódik, hogy az iszlám nem Mohameddel és nem máról holnapra született, hanem a keleti szír kereszténység talaján - az uralkodók hatalmi érdekeinek és törekvéseinek is megfelelően - lépcsőről lépésre, lassan formálódott. Talán még azt is

²⁰ „Gott handelt in der Geschichte durch die Propheten und durch Jesus. Heil findet der Mensch in der Nachfolge Jesu, in der Bewährung...“ Ohlig, in: Die dunklen Anfänge, 378.o.

²¹ „Es ist eine Verkürzung des chrstlichen Erlösungsgedankens, wenn er auf die lateinisch-abendländischen Raster verengt wird...“ Ohlig, in: Die dunklen Anfänge, 396.o

²² Ohlig, in: Die dunklen Anfänge, 388.o.

²³ „Es geht dem Syrer nicht um definitorische Klarheit, sondern um die durch Bilder vermittelte Anbetung Gottes.“. Ohlig, in: Die dunklen Anfänge, 391.o

mondhatnánk, amit Johannes Kolmodin, Söderblom konstantinápolyi „követe“ írt a svéd érseknek 1918 áprilisában: „Te mint történész természetesen teljesen tisztában vagy vele, hogy az iszlám történelmileg tekintve legalább felerészt a nagy keleti egyházszakadásnak tekintendő.“²⁴

Az iszlámmal való intenzív foglalatosságnak ma megvan a maga aktualitása. Ne csak a vallásilag is motivált terrorizmusra gondoljunk, vagy a Mohamed-karikatúrákra jött heves reakciókra. A nagy kérdés: mi lesz Közel-Keleten? Hans Küng a zsidósággal, kereszténységgel és iszlámmal foglalkozó nagy trilógiájának vezérmondata: „A vallások békéje nélkül nincs béke a nemzetek között.“²⁵

A népek békéje mindanyunk létkérdése, Isten népének minden időben szívügye. „Boldogok, akik békét teremtenek, mert ők Isten fiainak nevezetnek.“ Megnemértett, magunktól eltaszított muzulmán testvéreinknek megkülönböztetett felelősséggel tartozunk.

Tanulmánykötetünk tételei, hipotézisei, nem alkalmasak a vallások közti dialógus előmozdítására. Muzulmán testvéreink könnyen rosszindulatú polémiát, vallásuk kifigurázását láthatnák bennük. Viszont nekünk magunknak nem ártana, ha egyszer meglátnánk önmagunkat az iszlám tükrében, és újragondolnánk „az“ igazsághoz való viszonyunkat, átkos exkluzivitásunkat, kereszténységünk történetét.

„Az“ iszlámot aligha fogjuk valaha is megismerni, mert amint nincs „a“ kereszténység és nincs „a“ zsidóság, úgy nincs „az“ iszlám se. Jan Hjärpe, svéd iszlamológus szerint a vallások folyamatosan változnak: „Új választék a tradíció hatalmas kosarából, más és új interpretációk, új szerepek gondoskodnak arról, hogy a vallás erősen változó jelenség“.²⁶ Ebben a nyitottságban, *kétoldalú* nyitottságban van minden

²⁴ Kolmodin arra gondolt, hogy a konstantinápolyi pátriárka esetleg könnyebben kaphatna kiutazási engedélyt a stockholmi konferenciára, ha vele menne egy muszlim megfigyelő is. Bengt Sundkler: Nathan Söderblom, Johannes Kolmodin och ortodoxa kyrkan, in: Religion och Bibel, Nathan Söderblom-Sällskapets Årsbok 1967

²⁵ „...kein menschliches Zusammenleben ohne ein Weltethos der Nationen; kein Frieden unter den Nationen ohne den Frieden unter den Religionen; kein Frieden unter den Religionen ohne Dialog unter den Religionen.“ Hans Küng: Projekt Weltethos; Piper, München 1990, 171.o.

²⁶ Jan Hjärpe: Tusen och en natt & den elfte september; Prisma, Stockholm 2004, 41.o.

dialógus esélye, hogy a homály eloszlik és egymásban felismerjük a testvért.